

**РОЛЬ Д.І.МЕНДЕЛЄЄВА В СТАНОВЛЕННІ
МЕТРОЛОГІЧНИХ УСТАНОВ**

Храмова-Баранова О.Л., д-р істор. наук., проф.
(*Черкаський державний технологічний університет*)

Одним з найскладніших етапів на шляху підйому виробництва України до світового рівня є розвиток науки і техніки. В нашій державі є технічний потенціал, здатний забезпечити відтворення промислового виробництва в країні. Важливість вирішення цієї проблеми зумовлена тим, що результатом цього процесу є введення у виробництво нових технологій, метрологічного оновлення. Це повинно стати одним з найважливіших завдань внутрішньодержавної політики.

Необхідно зазначити, що повне становлення сучасної автоматизованої промислово-технологічної епохи відбулося після 70-х років ХХ ст. Основними фундаментами цієї епохи стали: електронна промисловість із сферами виробництва комп'ютерів, програмного забезпечення; будівельна промисловість, видобуток корисних копалин, їх переробка; авіаційна, космічна, автомобільна і машинобудівна галузі; інтенсивне агропромислове виробництво. В результаті інформаційних зв'язків, наукові знання дедалі більше залучаються до технології виробництва продукції і відбувається перетворення промислових виробництв на потужні інтелектуально-технологічні комплекси, де метрологічне направлення є одним з важливих аспектів подальшого розвитку. Тому необхідно згадати і вдосконалити досвід в цьому напрямку, а саме діяльність Д.І.Менделєєва.

Період 1892-1907 рр. можна назвати менделєєвським етапом розвитку метрології. Для цього етапу характерно: наукове становлення метроло-

гії; перехід її в точні природничо-наукові дисципліни; піднесення до рівня «головного знаряддя пізнання», за висловом Д.І.Менделєєва. В 1893 р. Д.І.Менделєєв реорганізував Депо зразкових мір і ваги у Головну палату мір і ваги – одне з перших у світі науково-дослідних установ метрологічного напрямку, а також музеїв. До початку ХХ ст. під керівництвом Д.І. Менделєєва були створені наукові відділення: вагове, компараторне (виміру довжини), термометричне, манометричне, астрономічне, електричне, фотометричне, газомірне, водомірне, хімічна лабораторія. Високий рівень наукових праць Головної палати, у тому числі по відтворенню прототипів довжини й маси, створенню еталонної бази й переходу на метричну систему мір, сприяв успішному входженню в міжнародне метрологічне співтовариство, а отже, і розвитку міжнародного співробітництва у всіх інших сферах. Як і планував Д.І.Менделєєв, Головна палата стала центральною метрологічною установою країни, що здійснювала наукову, практичну й організаційну діяльність по забезпеченню єдності вимірів і увійшла до числа трьох перших наукових метрологічних центрів світу. В подальшому на початку ХХ ст. він організує Палатки з вимірювання в Україні. Раніше були засновані Міжнародне бюро мір і ваги (Франція, 1875) і Фізико-технічний інститут (Німеччина, 1887) [1; 4].

Прихід Д.І.Менделєєва в метрологію не був випадковим, він став логічним продовженням його творчого шля-

ху. Це обумовлене, з одного боку, його відношенням до процесу вимірювання як одного з основних методів пізнання навколишнього світу, з іншого боку – прагненням «дати плідну – реальну промислову справу своїй країні». Міністри фінансів І.А. Вишнеградський (1887-1892), а потім С.Ю.Вітте (1892-1903), високо оцінюючи діяльність Д.І. Менделєєва як ученого з великим практичним досвідом, саме до нього зверталися для обговорення й вирішення багатьох проблем загальнодержавного значення.

Д.І.Менделєєв розробив програму заходів — метрологічну реформу, яка включала: створення нової вдосконаленої й розширеної бази національних еталонів одиниць фізичних величин; створення наукового метрологічного центру країни — Головної палати мір і ваги; уведення нового закону в метрології; відкриття мережі перевірочних установ та технічного музею нового типу; проведення робіт по підготовці до переходу на міжнародну метричну систему одиниць. Під керівництвом Д.І.Менделєєва була проведена робота зі створення російської системи еталонів і їх зв'язання з англійськими метричними мірами, почала створюватися державна метрологічна служба, реалізована широка програма наукових досліджень в області метрології. Власні наукові праці Д.І. Менделєєва з метрології не втратили свого значення й донині. Його наукове кредо – «Наука починається з вимірювання; точна наука неможлива без міри» – і зараз визначає роль і місце метрології в системі природничих наук. Засновані

ним наукові напрямки, сформований стиль науково-практичної роботи на довгі роки визначили шляхи розвитку вітчизняної метрології, забезпечили їй передові позиції й високий авторитет на міжнародній арені, але навіть Д.І. Менделєєву не вдалося впровадити в Російській імперії метричну систему. З 1899 р. вона застосовувалася в країні факультативно, поряд зі старою російською й британською (дюймовою) системами. Таке положення гальмувало розвиток промисловості, ускладнювало зовнішні економічні, технічні й наукові зв'язки. За пропозицією Д.І. Менделєєва у 1894 р. було виготовлено еталон міри довжини у вигляді тригранної призми з ребром, рівним півсажені. На одній з граней було нанесено аршин (0,7112 м), на другій - ярд (0,914 м), а на третій - метр з відповідними поділками; усього 253 лінії [2].

Центром метрології в Україні є Український державний науково-виробничий центр стандартизації, метрології та сертифікації – правонаступник та послідовник першої метричної установи в Києві. Історія її починається з 5 липня 1902 р., коли за ініціативою Д.І. Менделєєва була створена повірочна Палатка в Києві. Історія ДП «Харківстандартметрологія» починається з 1900 р., коли Д.І. Менделєєв заснував лабораторію еталонів електричних величин і відділ для перевірки електричних вимірювальних приладів, а вже 8 жовтня 1901 р. Д.І.Менделєєв заснував у Харкові першу в Україні повірочну Палатку мір і ваги. З 1902 р. повірочні Палатки з'явилися у Києві, Катеринославі, Одесі [3; 5].

ЛИТЕРАТУРА

1. Ginak E.B. Collection of Foreign Reference Measures and Its Role in the History of Metrology / E. B. Ginak // XVIII International Scientific Instrument Symposium. Abstracts and materials. – Moscow, 1999.
2. Д.И.Менделеев и метрология: [сб.статей / изд-во ком. стандартов мер и

измерит. приборов / ред. Арутюнова В.О.]. – М.:Стандартгиз, 1969.– 92 с.

3. Д. И. Менделеев – основоположник современной метрологии : [сб. статей / ред. Бойцова В. В.]. – М. : Изд-во стандартов, 1978. – 240 с.

4. Каменцева Е. И. Метрологические

комиссии 20-30-х годов XIX в. и их роль в организации системы мер и поверочного дела в России / Е. И. Каменцева // Археографический ежегодник за 1966 г. Отдельный оттиск. – М., 1968. – С. 95-96.

5. Менделеев Д. И. Познание России. Заветные мысли / Менделеев Д.И. – М. : Эксмо, 2008. – 688 с. : ил. – (Энциклопедии России).

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ ДОНБАСУ В ДОКУМЕНТАХ ІА НБУВ ОСОБОВОГО ФОНДУ ВЧЕНОГО-ПАЛЕОБОТАНІКА К.Й. НОВИК

Принь М.О., канд. істор. наук

(Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського)

Останнім часом зріс інтерес до регіональної історії як у науковців, так і у пересічних громадян. Історія окремого регіону органічно вплітається в історію всієї держави і є її невід'ємною частиною.

Важливим джерелом інформації з історії регіонів є архівні та музейні фонди наукових установ як місцевого, так і загальнодержавного рівня.

Значний масив документів з історії промислового розвитку Донбасу в XVIII–XIX ст. зберігається в архівах Російської Федерації – в Російському державному архіві давніх актів, Державному архіві Російської Федерації, Російському державному історичному архіві, Російському державному архіві військово-морського флоту та ін.

Через бюрократичні складнощі, які виникають при доступі до документів російських архівів, дослідники намагаються якомога повніше використовувати документи архівних установ України, таких як Центральний державний історичний архів України, державні обласні архіви. Але, на жаль, значна частина архівного фонду обласних архівів сходу України постраждала під час Великої вітчизняної війни, а в теперішній період доступ до архівних фондів обмежений.

Одним із вагомих джерел висвітлення історії науки і техніки є архіви наукових установ НАН України та

особові фонди видатних вчених України, що знаходяться на збереженні у Інституті архівознавства Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського НАН України.

В Інституті архівознавства НБУВ перебуває на збереженні понад 400 особових фондів членів-кореспондентів, академіків та окремих науковців НАН України. Кожен з фондоутворювачів був відомим науковцем у своїй сфері досліджень як у колишньому СРСР, так і за кордоном – у країнах Західної Європи, Північної Америки, Австралії, Азії тощо. Особові архівні фонди українських вчених містять значну кількість інформації, яка може зацікавити дослідників різних галузей знань, здебільшого істориків науки й техніки.

Ця наукова розвідка присвячена характеристиці низки фотодокументів у фонді № 5 К. Й. Новик.

Фонд "Новик К. Й. – палеоботаник, член-кореспондент АН УРСР", сформований з особистих документів видатної української вченої-палеоботаника. У сфері її наукових інтересів було вивчення й дослідження викопних рослин, стратиграфії кам'яновугільних відкладень Європейської частини Євразійського континенту, зокрема Донецького басейну, та історія геологічної науки.

Дослідників історії науки та техніки приверне увагу у цьому фонді